

LENINOV FILOZOFICKÝ ODKAZ

IGOR HRUŠOVSKÝ

Jeho menom sa označuje nová etapa vo vývine marxistickej filozofie: je úzko späté s Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou. Celé jeho revolučné úsilie bolo inšpirované ideovým a revolučným odkazom zakladateľov marxizmu, ktorý rozvíjal ďalej v nových historických podmienkach.

Ideové bohatstvo jeho diela je hlboko osnované marxistickou filozofiou, do ktorej sám výdatne prispel a zaslúžil sa o jej ďalší rozkvet ako dosiaľ nikto iný, či už ide o otázky zápasu materializmu s idealizmom, o otázky dejín filozofie, o rozličné novokantovské a pozitivistické koncepcie, či o otázky teoretickej dialektiky, jednoty teórie a praxe, alebo teórie poznania s osobitným dôrazom na teóriu odrazu atď., atď.

Za základné gnozeologické kategórie Lenin odôvodnene pokladá hmotu a vedomie. Filozofickým pojmom hmoty sa označuje objektívna realita, existujúca nezávisle od vedomia. Pojem hmoty ako filozofická kategória má podľa Lenina zmysel iba vo vzťahu k vedomiu, t. j. v rámci základnej gnozeologickej otázky. Lenin hovorí, že jediná „vlastnosť“ hmoty, s uznávaním ktorej je spojený filozofický materializmus, je vlastnosť byť objektívnou realitou, existujúcou mimo nášho vedomia. Nie náhodou Lenin dáva termín vlastnosť do úvodzoviek.

Najprv sa však zmienime o terminologickom rozlišovaní hmoty ako filozofickej kategórie a hmoty (alebo látky) ako prírodovedeckej kategórie. Lenin podobne ako Engels rozlišoval hmotu ako objektívnu realitu, existujúcu nezávisle od vedomia, a látku. Niektorí marxistickí filozofi presne v tomto zmysle rozlišujú termín matérie ako označenie pre objektívnu realitu a termín hmoty pre fyzikálnu veličinu.

Keď hovoríme o vlastnostiach a nie o „vlastnostiach“ hmoty, vyjadrujeme sa o hmote v zmysle látky. V tomto vymedzení hmota je vždy nejakým spôsobom utváraná. Takto je vyjadrený *spôsob* jej existencie.

Pokiaľ ide o *najvšeobecnejšie*, univerzálne črty hmoty *v zmysle látky*, sú predmetom zvláštnej filozofickej disciplíny, ktorú nazývame *ontológiou*. Ako vidíme, ontológia sa neodlišuje *podstatne* od jednotlivých špeciálnych vied — jedine v uvedenej dimenzii univerzality.

V dialektickom materializme treba *zásadne* rozlišovať gnozeologickú problematiku *nezávislosti* objektívnej reality alebo objektívneho bytia od problematiky jeho *povahy*, jeho vlastností. Treba *principiálne* rozlišovať *gnozeologickú* otázku bytia (existenciálna referencia), t. j. otázku existenciálnej nezávislosti objektívneho sveta od vedomia a *ontologickú* otázku charakteristiky bytia prostredníctvom univerzálnych kategórií filozofie. Lenin upozornil, že filozofické kategórie na označenie objektívnych *foriem existencie* hmoty sú priestor, čas, pohyb, zákonitosť (príčinnosť). Teda priestor, čas, pohyb sú základné *formy a spôsoby* existencie hmoty. Konkrétne náhľady o ustrojení a utváraní hmoty sú historicky podmienené stupňom poznania objektívneho sveta. Vidíme teda, že časová a priestorová determi-

nácia sa už týka *kvality bytia*. Ontológia nemôže byť teda náukou o vlastnostiach sveta mimo ich vzťahu k vedomiu človeka.

Takto pochopená ontológia — hovorí jeden súčasný filozof — nie je vlastne filozofiou, pretože filozofia sa vraj začína tam, kde sa nastoľuje a rieši otázka vzťahu hmoty a vedomia, otázka, čo je prvotné: hmota či vedomie. No práve sme poukázali na to, že filozofia disponuje svojimi vlastnými kategóriami na označenie objektívnych foriem existencie hmoty. Dialektický materializmus je totiž *aj* vedou o najvšeobecnejších zákonoch utvárania sveta. Ontológia je teda filozofickou disciplínou.

Pokiaľ ide o formy a spôsoby existencie hmoty, treba zvlášť vyzdvihnúť, že dialektický materializmus vyznáva, a to právom, predovšetkým *pohybové* formy hmoty. Ak sme ich poznali — hovorí napríklad Engels — poznali sme samu hmotu. V tejto súvislosti hovorí jeden súčasný český filozof, že takto sa otvára cesta k nesubstančnému ontologickému modelu. Dialektický materializmus skúma teda predovšetkým *najvšeobecnejšie otázky pohybu hmotného sveta*. Všetok pohyb, dianie, zmeny vyvierajú z protirečivých *hybných* zložiek objektívnej reality, a preto pri dialektickom výklade pohybu nie je korektná formulácia, že pohybujúci sa predmet alebo jeho zložka v určitom okamihu tu je a zároveň nie je. Dynamické možno vyvodzovať iba z protirečivosti hybných momentov a nie z rozpornosti statických určení. Sám Lenin hovorí, že tvrdenie, že pohyb je stav telesa hneď na tom, hneď na onom mieste, „opisuje *výsledok* pohybu, nie pohyb sám“.

Pokiaľ ide ďalej už nielen o otázku materiality, ale o *materialistické hladisko* vôbec, možno povedať, že spočíva v skúsenosti, že existuje vždy možnosť *odporu reality*, ktorý svojou praktickou aktivitou prekonávame. Práve v tejto aktivite a prekonávaní odporu konštituuje sa a kryštalizuje sa vedomá pozornosť človeka. Materialistický postoj záleží v prakticky podloženom predpoklade, že existuje vždy možnosť ďalších kognitívnych výbojov. To značí, že vonkajšia realita v dialektickom procese poznania a praxe stáva sa čoraz výraznejšie z „veci osebe“ „vecou pre nás“, teda predmetom kognitívne zvládnuteľným; *pojmové koreláty môžu mať iba „veci pre nás“* a nie „veci osebe“.

Predmetom poznávacieho procesu je postihovanie vlastností (spôsobov alebo foriem existencie) reálnych predmetov a udalostí. Chaotická, amorfná realita by bola kognitívne nepostihnuteľná. Reálne predmety, fakty, procesy, udalosti nie sú iba akési konglomeráty izolovaných entít, ale tieto entity sú nejako navzájom viazané. Práve takými *vzájomnými väzbami je vyjadrený spôsob existencie predmetu*, jeho kvalitatívna špecifičnosť, jeho charakteristická štruktúra. Keď máme na zreteli zároveň tiež pohybový a dynamický aspekt predmetu, hovoríme, že *spôsob existencie predmetu vyjadrujú jeho dialekticko-štrukturálne vzťahy a väzby*. V tomto zmysle nijaký synchronný prierez diachróniou nemôže byť statický a každý synchronný výskum je sondážou do diachrónie. Dnešné štádium dialekticko-štrukturálneho skúmania charakterizuje snaha o zrušenie rigidnej antinómie medzi synchroniú a diachróniou, medzi systémom a procesom.

Napriek tomu všetkému vyslovujú sa občas paušálne výčitky akejsi módnjej vlny štrukturalizmu. Podľa niektorých filozofov štrukturalistická metóda nikdy neprekročila rámec analýzy vzniknutých štruktúr a jeden z hlavných princípov

štrukturalistickej metódy je vraj stavanie synchronie a diachronie do protikladu a popieranie súladu logického a historického aspektu predmetu. Je pravda, že takýto redukovaný a statický štrukturalistický prístup vylučuje historicko-genetický aspekt a ignoruje napríklad dnes takú významnú problematiku *otvorených štruktúr*. No súčasná dialekticko-štruktúrna metóda je niečo zásadne iné. Podľa moderného štrukturalizmu predmety sú len relatívne stabilné: v dnešnej progresívnej filozofii a vede nehovoríme o statických štruktúrach, ale o dynamickej stabilite štruktúry. Pojom štruktúry vyjadruje hybnú jednotu zákonitých vzťahov, funkcií, kauzálnych a dialektických súvislostí predmetu alebo procesu. Pojem štruktúry je výrazom protirečivej jednoty podstatných vzťahov a zákonov predmetu či udalosti. Charakter reálneho faktu, jeho jednoty, jeho mutability, vzťahy štruktúrnych zložiek, ich funkcií určuje primárne, hoci nie výlučne, jeho genetická, resp. historická dominanta. Pri rozbere štruktúry faktu treba sa orientovať predovšetkým na túto jeho primárne určujúcu stránku. Najhlbšia podstata reálneho faktu, jeho dynamický rozpor je zároveň aj najhlbším prameňom a impulzom jeho utvárania. V svetle nových praktických skúseností a vedeckých objavov súčasnosti — ako nástojčivo upozorňujú aj viacerí sovietski filozofi a vedci — treba prehĺbiť obsah kategórií materialistickej dialektiky na báze dialekticko-štruktúrneho prístupu, ktorý v súčasnosti preniká do všetkých vedných oblastí. Poznanie kvalitatívnej špecifičnosti objektu znamená odhalenie jeho špecifickej štruktúry. Keď sa transformuje štruktúra, vzniká kvalitatívne nový objekt. Sám Lenin na začiatku 20. storočia rozvinul Marxov a Engelsov materializmus v súlade s novými skúsenosťami a vniesol zmeny do chápania kategórií dialektického materializmu. Analogicky aj dnešok ukladá marxistickým mysliteľom a vedcom materializmus ďalej rozpracúvať na základe nových výsledkov vedy a praxe.

Celkom osobitnú pozornosť venoval Lenin materialistickej teórii odrazu. Základnou otázkou gnozeológie je otázka vzťahu medzi hmotou (látkou) a vedomím, poznaním. Filozofické riešenie tejto otázky nemožno obmedziť na uznanie prvotnosti hmoty a druhotnosti vedomia. Toto uznanie iba navodzuje výskum zložitého a dialekticky rozporného vzťahu hmoty a vedomia. Naše konkrétne náhľady o ustrojení hmoty, ako sa utvárajú vedeckým vývinom, sú historicky podmienené stupňom poznania objektívneho sveta. Podľa Lenina premenlivosť ľudských predstáv o priestore a čase nepopiera ich objektívne jestvovanie, práve tak ako nepopiera objektívnu realitu vonkajšieho sveta premenlivosť vedeckých poznatkov o štruktúre a pohybových formách hmoty. Klasici marxizmu-leninizmu spoločenské vedomie nechápu ako holé odzrkadľovanie objektívnej skutočnosti, ale ako zložitý a aktívny proces osvojovania si tejto skutočnosti ľudským vedomím. A klasici samo toto vedomie pokladali za produkt a zároveň orgán integrovania reality v procese predmetno-praktickej činnosti. Prax je hybnou silou rozvoja poznania a overovateľkou jeho objektívnej nosnosti. Sám Lenin chápal odraz reality v poznaní ako historický proces stále hlbšieho chápania objektívnych zákonitostí sveta prostredníctvom spoločenskej, resp. spoločensko-triednej praxe. Podľa jeho slov odraz prírody v ľudskej myslí treba chápať nie bez pohybu a bez protirečenia, ale vo večnom procese pohybu, vznikania rozporov a ich riešení. Aj podstaty vecí sú premenlivé, ako zdôrazňuje Lenin, a do poznania týchto premenlivých podstatných

zákonitostí vecí a procesov prenikáme stále hlbšie v dialektickom procese teórie a praxe. Každému vývinovému stupňu vedeckého poznania, ktorý sme dosiahli, zodpovedá príslušná hĺbka preniknutia do konkrétneho obsahu podstaty. Teda kognitívne postupne diferencovanejšie a adekvátnejšie zachycujeme štruktúru reality a prenikáme vždy hlbšie do jej podstaty. Roku 1908 sa bol Lenin vyjadril (pokiaľ ide o konkrétne meritum, spôsobom zodpovedajúcim stavu vtedajšej fyziky, avšak principiálne a anticipando vonkoncom správne): po prvé, že podstata je relatívna, po druhé, že poznanie vecí sa prehľbuje, a po tretie, že všetky milníky (včera atóm, dnes elektrón atď.) poznávania prírody, dosiahnuté progredujúcou vedou, majú charakter dočasný, relatívny, približný. Treba teda ustavične prehľbovať dialektiku teórie a praxe. Poznanie je nekonečným procesom a naše poznatky sú len zastávkami v tomto procese. Diferencované teoretické myslenie vyvedené z praxe, sa vždy prenikavejšie uplatňuje pri výskume konkrétnej skutočnosti, ktorá — zložitejšie skúmaná — dáva potom významnejšie podnety k teoretickému a praktickému zmocňovaniu sa sveta a jeho premene.

Len živá a zdokonaľujúca sa prax chráni naše poznanie od nihilistického relativizmu, ako aj od dogmatizmu, ktorý pokladá naše poznatky za stuhnuté, nezmeniteľné a absolútne. Veda takto pochopená je nielen sústavou teoretických poznatkov, ale zároveň metódou poznania, ako treba skúmať prírodnú a spoločenskú realitu a prakticky zhodnotiť výsledky tohto skúmania.

Objav poslania spoločenskej praxe ako konkrétneho-historického základu poznávacieho procesu implikoval odhalenie spoločensko-historickej povahy subjektu a zároveň tiež sociálnu podmienenosť objektu. V súlade s týmto objavom zisťuje Lenin, že človek postihuje aj samu prírodu ako objekt zmyslovo-materiálnej aktivity a nie ako holý objekt čistého nazerania.

No podľa slov samého Lenina zároveň platí, že každá idea práve preto, že je idea a nakoľko je idea, je už niečo ľudsko-subjektívne, ale súčasne práve preto, že je a nakoľko je *poznávacou* ideou, vždy musí obsahovať niečo, čo vyviera zo samých predmetov. Táto základná gnozeologická relácia v spoločensko-historickej praxi nadobúda rozličné podoby: raz podobu materiálno-kognitívneho vzťahu, raz vzťahu objektívneho a subjektívneho, inokedy vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia atď.

Všeobecne možno povedať, že utváranie spoločensko-kultúrnej reality je výsledkom dejinno-ľudskej praxe. Za výraz dejinno-ľudskej (resp. spoločensko-triednej) praxe pokladá marxistická filozofia — ako sme sa pokúsili zdôvodniť — aj poznávanie tejto reality. Avšak nielen poznávanie spoločensko-kultúrnej reality je ovplyvňované dobovou praxou, ale — ako sme na to práve poukázali — aj prírodnej reality. Teda individuálno-spoločenská praktická existencia (praktický spôsob bytia) ovplyvňuje zásadne všetko poznávanie, bez ohľadu na jeho predmet, a to napriek tomu, že každý kognitívny proces a každé hlbšie vedecké prenikanie do podstaty vecí sú pokrokom v zmysle desubjektívizácie poznania, čiže ako to vyslovil Lenin: od subjektívnej idey k objektívnej pravde sa človek dostáva cez prax.

V tejto súvislosti treba ešte uviesť jeden dôležitý poznatok. Ak objektívna skutočnosť určuje vedomie, niekedy sa táto skutočnosť odzrkadľuje v našich poznatkoch v skreslenej alebo dokonca sftetišizovanej podobe. Istý súčasný sovietsky

filozof nepochybne právom konštatuje, že napríklad filozofické kategórie odcudzenej spoločnosti nie sú tým, za čo ich vydáva nekritické vedomie, no zároveň sú produktom vnútornej podstaty určitých spoločenských vzťahov. To je veľmi bystrý a výstižný postreh. Sem patrí, podľa mojej mienky, aj riziko absolutizácie a hypostazovania niektorých abstraktných pojmov, do ktorých vnášame svoje aspirácie. Právom upozorňuje jedna naša filozofická pracovníčka, že každá filozofia, ktorá operuje abstrakciami ako absolútnymi a nadhistorickými pojmami či entitami, je zafarbená idealizmom a ľahko sa môže stať orgánom vlastného duchovného ujarmania. Ako je známe z dejín filozofie, tak Heglov absolútny idealizmus, ako aj jeho filozofický antipód, francúzsky mechanistický materializmus človeka príliš absorbovali a degradovali na prejav duchovnej alebo hmotnej substancie. Veľmi pekne a argumentovane na to nedávno poukázal jeden náš filozof. Čím sa vyznačuje marxizmus v protiklade s idealistickými a buržoáznymi filozofickými a spoločensko-kultúrnymi koncepciami a v protiklade s atmosférou hypostazovaných a absolutizovaných entít? Najpresnejšie a najadekvátnejšie to vyslovil sám Lenin. Podľa jeho slov socializmus môže v svetovom meradle definitívne zvíťaziť, ak bude schopný vytvoriť vyššiu produktivitu práce ako kapitalizmus a ak zároveň dokáže vybudovať vyspelejšiu, sociálne spravodlivejšiu, kultúrnejšiu, slobodnejšiu a napokon ľudskejšiu spoločnosť, než bolo schopné aj najvyspelejšie buržoázne zriadenie, založené na triednom antagonizme vlastníckych a nemajetných tried.

V procese svojej predmetno-praktickej činnosti spoločenský človek je spoluvytvorcom dejín. V tomto procese aktívneho pretvárania reálneho sveta a tvorby materiálnych a duchovných hodnôt utvára sa a rozvíja sa sám človek. Objav tejto pretváracej praxe umožnil novým spôsobom chápať všetky formy spoločenského vedomia a osobitne tiež filozofie. To znamená, že aj marxistická filozofia je výtvorom spoločensko-dejinnej praxe určitého štádia dejinného vývinu. Sám Lenin rozvinul filozofickú teóriu vybudovanú Marxom a Engelsom v nových historických podmienkach, v imperialistickom štádiu vývinu kapitalizmu. Tak to zodpovedalo novým praktickým formám triedneho boja. Leninova veľkosť a epochálny dejinný význam je v tom, že — podobne ako Marx — prvý dal teoretický výraz kruciálnym spoločensko-triednym problémom svojej doby, ako aj návod ich revolučného riešenia.

Lenin osobitne zdôrazňoval, že marxizmus nie je nijaká sektárska a skostnatená náuka, ale že je centrálnou vedeckou teóriou a metódou rozvoja svetovej civilizácie. Podľa jeho slov marxistická dialektika je účinným prostriedkom úspešného boja proti ideovej skostnatenosti, sofistike a eklekticismu, umožňuje presne vybadať tep doby a tvorivým spôsobom riešiť jej problémy. V tejto súvislosti Lenin zvlášť akcentoval význam klasického filozofického dedičstva pre výchovu dialektickej kultúry myslenia a zvlášťne poslanie pripisoval kritickej materialistickej integrácii heglovskej dialektiky.

Pokiaľ ide o dialektiku, chcem ešte zvlášť poznamenať, že ak vnútorné protirečivosti sú zriedlom pohybu, aj vonkajšie rozpory majú dôležité poslanie. Vnútorné a vonkajšie rozpory sa v každom pohybe, dianí, procese a vývine prenikajú a vzájomne na seba pôsobia. V dôsledku toho ani vnútornú dialektiku nemožno absolutizovať a chápať ju oddelene od dialektiky vonkajších rozporov; nejakým

zákonitým spôsobom súvisí s ňou v širších štruktúrach. Treba rozoznávať aj vonkajšie predpoklady *vzniku* určitej charakteristickej vývinovej línie. Kedykoľvek daná vývinová línia nadobúda plne svoje špecifické črty, potom už vonkajšie podmienky svojho vzniku integruje priamo do samej seba, do svojej vlastnej vývinovej dialektiky. Na ozrejenie uvediem príklad takejto svetodejnej udalosti: ako je známe, terénom pôsobenia obchodného kapitálu bol zahraničný obchod, ktorý sa rozvíjal tak, že využíval rozdiely v úrovni a povahe hospodárskeho rozvoja jednotlivých krajín a národov. Takto akumulovaný kapitál by však nebol dostatočným predpokladom pre rozvoj kapitalizmu, ak by ho nesprevádzal vzrast nemajetných más násilným odtrhávaním malých výrobcov od podmienok existencie a zaberaním drobnej roľníckej pôdy veľkostatkármi. Z pôvodnej akumulácie sa takto napokon navodil a rozvinul kapitalizmus so všetkými svojimi vnútornými dialektickými zákonitosťami.

V rôznych etapách dejín marxizmu-leninizmu sa podľa potrieb spoločensko-triednej praxe uplatňujú rôzne jeho zložky. To však podľa Lenina neznamena, že je prípustné kedykoľvek ignorovať niektorú stránku marxizmu; to iba značí, že prevažnosť záujmu o niektorú stránku nezávisí od subjektívnych želaní, ale od súhrnu historických podmienok. Riešenie hociktorého konkrétneho dobového problému treba osnovať na analýze danej historickej situácie v jej komplexnosti.

Epochálne ideové a revolučné úsilie V. I. Lenina bolo stelesnené v spoločenskej praxi svetodejného rozsahu: s jeho tvorivou aktivitou je organicky spojená Veľká októbrová socialistická revolúcia.

Podľa marxizmu dejiny tvoria ľudia. No tento poznatok podľa Lenina treba skúmať a interpretovať vo svetle zákonitostí a úloh vývinu socialistickej revolúcie, budovania socializmu a rozvoja socialistickej kultúry.

Leninovo epochálne dielo netreba chápať izolovane od konkrétnych súvislostí historickej epochy, v ktorej žil, tvoril a pôsobil. Nepochopíme ho celkom adekvátne, ak ho vytrhávame z týchto súvislostí. Mimo historického začlenenia javí sa jeho dielo skôr ako súbor poučiek než konkrétne smernice konania. Jeden český filozof v tejto súvislosti vyslovil takýto výstižný postreh: štúdium Leninovho diela z hľadiska historicky jedinečných konfliktov, v ktorých sa pohybuje a ktoré rieši, dáva možnosť pochopiť dialektiku dejín, ktorej pohybu sa samo Leninovo dielo účastní, a ozrejmiť reálny rozmer univerzality jeho riešení a záverov.

Ako sme už konštatovali, poznanie je nekonečným procesom a naše poznatky i celé kognitívne systémy sú len zastávkami v tomto procese. Ustavične treba rozvíjať dialektiku teórie a praxe. Z objavy úlohy spoločenskej praxe ako konkrétnej bázy poznávacieho procesu vyplýva, že aj sama marxistická filozofia má charakter otvorenej štruktúry, a to tak po stránke jej teoretického obsahu, ako aj po stránke jej *dejinnotvornej* aktivity. V oboch týchto zreteľoch sa po Marxovi a Engelsovi najvýraznejšie prejavil V. I. Lenin. Jasne si uvedomoval, že marxistická filozofia sa môže rozvíjať a plniť svoje historické poslanie len s podmienkou, ak na báze svojho ideového bohatstva rieši otázky, ktoré predkladá spoločenská a spoločensko-triedna prax doby.

Nové formy individuálno-spoločenskej praxe určované vedeckotechnickou revolúciou si vyžadujú ďalšie rozvinutie Leninovho odkazu pri všetkom rešpektovaní

jeho ideového jadra. Výstavba takto osnovanej revolučnej teórie nemôže byť len mechanickou obmenou teoreticko-praktickej kritiky buržoáznej spoločnosti 19. storočia, no zároveň musí vychádzať z hlbokých a podstatných vrstiev marxizmu-leninizmu. Vyžadujú si to nové, prevratné podmienky individuálno-spoločenskej praxe v období vedeckotechnickej revolúcie.

ЛЕНИНСКОЕ ФИЛОСОФСКОЕ НАСЛЕДИЕ

Игорь Грушовский

Все революционное стремление В. И. Ленина исходило из идейного и революционного наследия основоположников марксизма, которое он в новых исторических условиях дальше развивал.

Ленин особо подчеркивал, что марксизм не является каким-то сектантским и косным учением, но центральной научной теорией и методом развития мировой цивилизации. Согласно его словам, марксистская диалектика представляет собой эффективное средство успешной борьбы против идейной косности, софистики и эклектицизма, она дает возможность точно нащупать пульс эпохи и творческим способом решать ее проблемы.

В разных этапах истории марксизма-ленинизма в зависимости от потребностей общественно-классовой практики применяются разные его элементы. Это, однако, согласно Ленину, не означает, что допустимо когда угодно игнорировать некоторую сторону марксизма; это означает лишь со, повышенный интерес к некоторой из его сторон не зависит от субъективных желаний, но от суммы исторических условий. Решение любой, характерной для данной эпохи проблемы необходимо базировать на анализе данной исторической ситуации в ее комплексности.

Ленинский эпохальный труд следует понимать не изолированно от конкретных связей исторической эпохи, в которой Ленин жил, творил и работал. Его нельзя понять вполне адекватно, если мы выхватим его из этих связей. Вне исторической включенности его труд кажется скорее суммой положений, чем конкретным руководством к действию.

Из открытия роли общественной практики как конкретно-исторической основы познавательного процесса вытекает, что и сама марксистская философия имеет характер открытой структуры, а именно как со стороны ее теоретического содержания, так и со стороны ее историко-созидательной активности. После Маркса и Энгельса в обоих этих аспектах наиболее ярко проявил себя именно В. И. Ленин.

LENIN'S PHILOSOPHICAL HERITAGE

Igor Grušovský

All his revolutionary endeavour was inspired with the ideas and revolutionary heritage of the founders of Marxism. He developed it further in new historical conditions.

Lenin particularly emphasized the fact that Marxism is not any sectarian and petrified thought but it is a central scientific theory and method of development of the world civilization. According to his words Marxist dialectic is an effective means to fight successfully against a petrification of

ideas, sophistic, and eclecticism. It facilitates to recognize exactly a puls of the time and solve its problems in creative way.

There are applied, at different stages of Marxism-Leninism, various components of the thought in accordance with requirements of socio-class practice. However, to Lenin it does not mean that we can whenever ignore some aspects of Marxism; it only implies that a prevalence of interest in some aspect does not depend upon subjective desires but upon a sum of historical conditions. A solution of any problem of the time must be based upon the analysis of a particular historical situation in its complexity.

Lenin's epochal work must be comprehended within concrete connections of the historical epoch in which he lived, created, and worked. We shall not understand him adequately if we do not consider him in these connections. Out of the historical setting his work appears rather as a set of theorems than as concrete directions of action.

From the discovery of a task of social practice as an concretehistorical base of the process of knowledge follows that also Marxist philosophy has the character of open structure, and that both in its historical content and in its historico-creative activity. In both respects it was Lenin who appeared to be most remarkable after Marx and Engels.

Post scriptum.

Po napísaní tejto state dostala sa mi do rúk štúdia akademika A. Siráckeého *Lenin a naše spory o ontológii a poznaní* (Filozofia 3/1970). Pretože niektoré vývody a formulácie tejto štúdie sú v rozpore s niektorými mojimi vlastnými postojmi vyslovenými v tomto článku, pokúsim sa konfrontovať niektoré naše sporné tézy a v krátkosti zdôvodniť svoje vlastné stanovisko.

V štúdií sa hovorí o „ontologickom protiklade hmoty a vedomia“ (202). Podľa Lenina protiklad hmoty a vedomia je *základnou* gnozeologickou otázkou. Domnievam sa, že treba rozlišovať gnozeologickú otázku bytia, t. j. otázku existenčnej nezávislosti matérie od vedomia a ontologickú otázku charakteristiky bytia prostredníctvom filozofických a vedeckých kategórií.

Ontologická charakteristika bytia sa vzťahuje na všetko bytie vôbec, teda aj na bytie vedomia ako na zvláštnu formu bytia. Nedávno na to poukázal vo svojej rozsiahlej (predbežne rukopisnej) štúdií *Protofilozofické kategorie Marxova filozofického materialismu* český filozof Josef Hachla. Skutočne aj poznávanie je spôsob bytia. Podrobne ho skúma gnozeológia ako osobitná disciplína. Takisto aj dialektika je disciplína, ktorá skúma dynamickú a kinetickú stránku bytia.

Podľa Lenina filozofické kategórie na označenie objektívnych foriem existencie hmoty sú priestor, čas, pohyb, zákonitosť (príčinnosť). Podľa Engelsa priestor, čas, pohyb sú základné formy a spôsoby existencie hmoty v zmysle masy alebo látky. Časová a priestorová determinácia sa týka *kvality* bytia a nie filozofického pojmu hmoty. Tieto výmery treba rozlišovať, i keď ich neodtrhávame od seba.

Pokúsim sa stručne zdôvodniť, že *spôsob* existencie reálneho objektu vyjadruje výhradne len jeho dialekticko-štruktúrálna diferenciácia.

Súhlasím s autorom štúdie, že „všetky pokusy tieto („pohyb, priestor, čas, príčinnosť, zákonitosť, nevyhnutnosť atď.“) a iné kategórie »odtrhnúť od hmoty« (»myšlienky bez hmoty«, »pohyb bez matérie«) sú v podstate *idealistické konštrukcie*“ (204). Súhlasím, pretože sa domnievam, že práve týmito kategóriami sa definuje spôsob existencie hmoty v zmysle masy alebo látky. Keby matéria bola amorfná, bola by kognitívne nepostihnuteľná a prakticky nezvládnuteľná. Jej vlastnými imanentnými formami a pohybovými zá-

konitostami, ako aj vzájomnými väzbami a pôsobením jej zložiek, rozpormi a dynamikou je vyjadrený spôsob jej existencie. Majúc na zreteli toto utváranie a pohybové vlastnosti, hovoríme celkom všeobecne (na filozofickej rovine) o dialekticko-štrukturálnych väzbách daného predmetu alebo faktu.

V štúdií sa ďalej tvrdí, že „materializmus mení *svoju formu* (nie však obsah) každým objavom prírodných vied...“ (200). Možno položiť otázku: ak materializmus nemení svoj obsah napriek zmenám formy, čím je určený tento obsah? Akiste jeho nadradenejšou, univerzálnou (filozofickou) formou.

Pokiaľ ide o materialistický postoj, nazdávam sa, že spočíva v prakticky podloženom predpoklade možnosti ďalších a ďalších kognitívnych výdobytkov a ziskov v empiricko-praktickom svete. Materialistický postoj je v zistení, že existuje vždy možnosť odporu reality, ktorý svojou praktickou aktivitou prekonávame. V štúdií sa tvrdí toto: „O tom, že existuje pred nami (aj mimo nás) vonkajší svet, objektívna skutočnosť, nerozhoduje nijaká teória, logické úsudky a výroky carnapovské alebo iné, ale jedine *prax, skúsenosť*“ (200—201). Domnievam sa však, že o tom, že existuje pred nami vonkajší svet, nerozhoduje prax. To by bol — aby som použil autorovu terminológiu — krajný subjektívizmus. O existencii vonkajšieho sveta nerozhoduje ani prax, ani skúsenosť. Môžem si ju len uvedomiť, rozumiem sa, na základe praxe, skúsenosti. A pokiaľ ide o „výroky carnapovské“, uvediem ad informandum toto: podľa R. Carnapa empirickoskutočné predmety možno odlíšiť od neskutočných predmetov toho istého predmetného druhu (sen, halucinácia); sú intersubjektívateľné; sú nezávislé od poznania v tom zmysle, že trvajú aj vtedy, keď nie sú zastúpené v mojej mysli alebo v mysli niekoho iného; sú potiaľ nezávislé, pokiaľ moja vôľa nestačí, aby sa zmenili; majú vlastné zákonitosti. Toto je doslovný citát. Pokiaľ ide o výraz empirickoskutočný, treba ho interpretovať podľa mojej mienky takto: Predmetom vedeckého poznania môže byť postihovanie len vlastností (spôsobov alebo foriem existencie, vzájomného pôsobenia) reality, a preto hovorím, že niet iného vedeckého poznania ako empirického (dialekticko-štrukturálneho). Rozumie sa, vedecká empiria orientovaná na podstatu reality, nie je nijakou bezduchou, deskriptívnou empiriou. A napokon: empiricko-prakticky charakterizované bytie, to je hmota ontológie a vedeckých disciplín.

Avšak o dve a pol strany ďalej sa v štúdií tvrdí už toto: „Niektorí marxisti (aj »marxisti«, nehovoriac o iných filozofických smeroch) tvrdia a dokazujú v *nekonečných úvahách*, že bez subjektu, bez našich zmyslov a myslenia, i bez praxe by sme sa nikdy *nedozvedeli o existencii sveta*“ (podtrhol I. H.) (203).

Domnievam sa, že kognitívne môžeme postupne diferencovanejšie, hlbšie a adekvátnejšie postihovať dialekticko-štrukturálne väzby materiálneho sveta. V štúdií sa uvádza, že Lenin „už vtedy, keď bol »elektrón« považovaný za posledný prvok hmoty, vyhlásil, že *hmota nemôže zmiznúť*, ale že sa môže zmeniť »fyzikálna predstava« o štruktúre a vlastnostiach hmoty“ (203). Právom konštatuje autor štúdie, že „*sa hranica poznateľnosti jej štruktúry posúva do nekonečna*“ (205). Možno súhlasiť aj s týmto výrokom: „V polovici 20. rokov 20. stor. prišla „kvantová mechanika“ (prečo v úvodzovkách? — I. H.) a spolu s teóriou relativity priniesla ďalší obraz štruktúry hmoty. Vieme, že ani terajšia etapa »nukleárnej« (atómovej) fyziky nie je poslednou hranicou a že sa v pokusoch o ďalšie prenikanie do štruktúry hmoty neprestane“ (205). A napokon autor štúdie ešte uvádza, že „Lenin vyhlásil, že *v prírode neexistujú nijaké hranice*, a že neboli a nebudú objavené nijaké »najmenšie« a nezmeniteľné čiastočky“ (205). To je celkom priliehavé konštatovanie. Možno s ním súhlasiť naozaj bez výhrad. Skutočne, vývin vedeckého poznania spočíva v prenikaní do vždy hlbších a hlbších štruktúr reality, do vždy podstatnejších úrovní materiálneho sveta. Na každom vývinovom stupni vedy tie kompo-

nenty štruktúry materiality, ktorých subštruktúru ešte nepoznáme, prezentujú sa akoby základnej úrovne. No niet definitívnej a konečnej redukčnej bázy.

Aj vo svojej knižke *Problémy, portréty, retrospektívy* (1965) som upozornil, že — pri všetkých pokrokoch a úspechoch vedy — nikdy nemôžeme analýzu materiálnej skutočnosti celkom vyčerpať a dôjsť k definitívnym konečným prvkom. Napríklad E. Fermi hovorí, že na každom vývinovom stupni vedy nazývame elementárnymi tie častice, ktorých štruktúru nepoznáme a na ktoré sa pozeráme ako na bodové. Podobne aj sovietsky fyzik D. I. Blochinčev zastáva mienku, že nie je to ešte tak dávno, keď fyzici boli ochotní skúmať elementárne častice ako prosté jednoduché hmotné body. Teraz však pomocou lúčov, získaných mohutnými urýchlovačmi, môžeme preniknúť do hĺbín problémov elementárnych častíc, skúmať zložité zákony ich vzniku a *ich vnútornú štruktúru*. Sovietsky astrofyzik I. A. Akčurin zvlášť zdôrazňuje, že niet „posledných tehiel“ a „posledných substancií“ budovy sveta: veda skôr alebo neskôr objaví fyzikálne objekty hlbšej podstaty, ako sú „elementárne“ častice a skôr alebo neskôr sa ukáže, že je úzky rámec hocakých teórií „prahmoty“ ako nejakej absolútnej, poslednej podstaty, podobne ako sa teraz ukázal úzky rámec kvantovej mechaniky a kvantovej teórie poľa. V zhode s tým hovorí aj sovietsky filozof B. M. Kedrov, že elementárne častice sa dlho pokladali za dokonale jednoduché, takrečeno fyzikálne body *bez vnútornej štruktúry*, za aké sa kedysi pokladali atómy. No ukázalo sa, že elementárne častice sú premenlivé a že *majú veľmi zložitú a špecifickú vnútornú štruktúru*. Najnovšie sa aj fyzik V. F. Weisskopf vyslovil, že fyzika vysokých energií ukázala, že aj protón a neutrón *majú istú štruktúru*, že neutrón nie je tak jednoduchý, ako sa zdalo.

V tomto osvetlení ako aj na platforme vyššie citovaných výrokov akademika A. Si-ráckeho ma nanajvyš prekvapilo toto jeho konštatovanie: „Ešte problematickejšie je redukovať *podstatu* objektívnej reality *na vzťahy* (ani bytie, ani hmota, nijaká substancia, ale *len vzťahy*)“. „Chápanie štruktúry ako — vzťahového systému —, bez určenia reálnych substancií, ktorých sa vzťahy dotýkajú, je maskovaný psychologizmus, subjektivismus, idealizmus“ (201). Ako vidíme, autorovi tu už nestačí filozofická platforma vyznávania vonkajšieho materiálneho sveta a dialektickoštrukturalný bádateľský prístup, ale postuluje tu aj určenie reálnych substancií, pluralitu substancií, ktorých sa vraj „vzťahy dotýkajú“ (sic!).

V texte, ku ktorému je toto post scriptum pripojené, uviedol som, že reálne fakty sú štruktúrami entít, pôsobiacich vzájomne na seba. Štrukturalno-genetický prístup zásadne určuje časopriestorovú špecifičnosť každej entity. Štrukturalnodialektický prístup ku kognitívnemu postihnutiu bytia implikuje opis vzájomného introštrukturalného, poprípade polyštrukturalného pôsobenia. Bytie bez konkrétneho časopriestorového určenia nemá nijaký pojmový korelát. Engels hovorí napríklad, že „poznanie rôznych foriem pohybu je porovnaním telies“.

Domnievam sa, že ontickú existenciu ako *spôsob bytia* treba chápať ako determinovanú štrukturalnými väzbami a vzájomnými pôsobeniami, a že nijaký pluralitný substancný prístup neobstojí. Domnievam sa, že takýto prístup je metafyzický.

Ako to výstižne formuloval práve spomenutý J. Hachla, sám Marx chápe ontologický pojem bytia ako zložitý výraz pre určitú historickú, geneticko-štrukturalnú a systémovú analýzu štrukturalcie bytia, videnú predmetno-teoretickou optikou praxe.

Ďalej chcem osobitne zdôrazniť aj toto: Niet o tom sporu, že v súčasnosti sa stretávame s rozličnými variantmi idealistického (napr. autorom citovaný Lévi-Strauss) a módného štrukturalizmu, ktoré vyznávajú, že to, čo pokladám za štruktúru predmetu, je iba projekciu ľubovoľnej mentálnej (subjektívnej) štrukturalnej imaginácie do materiálu v podstate vraj amorfného. Upozornil som na to okrem iného najmä v polemickej štúdií

K diskusii o štrukturalizme (Filozofia 4/1969). Napriek tomu sa viacerí popierači dialektickoštrukturalného bádateľského prístupu odvolávajú práve na tieto reakčné a módné varianty, keď ich najprv extrapolujú, generalizujú a traktujú ako prototyp štrukturalnej koncepcie (napríklad štrukturalno-funkčnú metódu).

Nakoniec ešte toto: podľa autora štúdie „to, že mechanická »predstava« hmoty »mizla« a že sa vždy hlbšie a hlbšie poznávali zákonitosti hmoty a jej pohybu, viedlo k názorom o »krachu vedy«, k »prekonaniu« materializmu v prírodných vedách i vo filozofii, k rýchlemu obratu od »substančnej« problematiky ku skúmaniu »výrokov« o realite, k rôznym úvahám o tom, že vo vede a filozofii existujú len »výroky o výrokoch«, že slová a pojmy sú len »technické« a »operačné« pomôcky“ (204). Tento citát môžem glosovať tak, že výroková logika (pravdaže nie *len*) je popri predikatívnej logike jedna zo základných disciplín modernej logiky a že má nedozerný význam napríklad aj v procese vedecokotechnickej revolúcie. Sem patrí aj neadresné tvrdenie autora štúdie, že niektorí Lenínovi marxistickí i „nemarxistickí“ kritici „plávajú v mútnych vodách existencializmu, fenomenológie a logicistického (sic!) syntaktizmu“ (203).

K týmto poznámkam k štúdiu *Lenin a naše spory o ontológii a poznaní*, ktorá je článkom v celej sérii podobných úvah, ma viedlo — ako som už povedal — toto: niektoré vývody štúdie *zasahujú priamo môj vlastný postoj*. Konkrétne ide o otázku bytia a podstaty, o otázku logickej syntaxe, ale najmä o dialektickoštrukturalnú koncepciu. Toto je otázka môjho centrálneho filozofického záujmu už niekoľko rokov, a preto predovšetkým kvôli nej som sa musel rozhodnúť načrtnúť túto obhajobu svojej vlastnej ideovej pozície.

I. H.